

kog regesta. Nažalost, dok su njegovi prethodnici citirali svu prethodnu literaturu za svaku ispravu, Szócs se u svojim komentarima ograničava samo na važnije radove.

Na kraju sveska, Szócs donosi popis palatina (273-274) radi lakšeg snalaženja u tekstu, te potom indeks osobnih imena i geografskih pojmova (275-311). Szócs je u kazalima koristio standardna moderna mađarska imena, dok se prilikom sastavljanja regesta koristio njihovim latinskim izvornim oblicima.

Djelo Tibora Szócsa kritičko je izdanje visoke kvalitete koje će biti izrazito korisno za znanstvenike koji se bave poviješću Ugarskog Kraljevstva u srednjem vijeku. Također treba naglasiti da se radi o uzorno sastavljenom djelu znanstvenika mlađe generacije čije je postignuće samim time još i veće, a može se nadati da će i u budućnosti nastaviti s takvim projektima. Kao što se ovo djelo nastavlja na prethodna djela Szentpéteryja, Borse i Zsoldosa, možemo pretpostaviti da će ova tradicija biti nastavljena te da će na isti način biti obrađene i isprave drugih nosilaca vlasti razdoblja Arpadovića (poput isprava slavonskih banova, erdeljskih vojvoda i slično).

Judit Gál

Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника. [Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika], sv. 1, prir. Vladimir Mošin, Sima Ćirković i Dušan Sindik, Istorijski institut, Beograd 2011., 652 str.

Projekt tzv. *Srpskog diplomatarija*, koji je pokrenut još početkom 20. stoljeća, imao je burnu povijest. Prvi pokušaji da se s riječi i zamisli prijeđe na djela zbili su se 1938. godine, ali su prekinuti otpočinjanjem Drugog svjetskog rata. Iako je projekt obnovljen, ubrzo po završetku rata pri novoosnovanom Istorijskom institutu u Beogradu, tročlani istraživački tim kojem je taj posao povjeren službeno je oformljen tek 1963. godine. Tada je odlučeno i da diplomatarij obuhvati samo ćiriličke povelje i pisma, a da u prvi tom budu uključeni dokumenti izdani zaključno sa 1321. godinom. Iako su osnovni poslovi vezani za pripremu zbirke završeni već sredinom šezdesetih godina 20. st., "fini radovi" su potrajali skoro 50 godina. Nakon dugog niza znanstvenih i finansijskih peripetija i višestrukih promjena kako u naslovu zbirke tako i u načelima izbora i načinu priređivanja diplomatske građe, u jesen 2011. svjetlost dana ugledala je prva knjiga serije *Zbornik srednjovekovnih ćiriličkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika*. Ovo kapitalno izdanje predstavlja dosad najpotpuniju i, u kritičkom smislu, najuzornije priređenu zbirku isprava napisanih ćirilicom na području Balkanskog poluotoka u razdoblju od 1186. do 1321. godine.

Nažalost, dvojica od trojice priređivača nisu doživjela izlazak knjige iz tiska, ali su, za života, svoje veliko znanje stečeno višegodišnjim radom na polju diplomatike ugradili u rukopis *Zbornika*, ispravljajući brojne propuste ranijih izdavača i sastavljajući bogate propratne bilješke. Vladimir Mošin (1894-1987.), nekadašnji ravnatelj Arhiva i Historijskog instituta JAZU u Zagrebu i profesor Sveučilišta u Beogradu i Skoplju, i Sima Ćirković (1929-2009.), profesor Sveučilišta u Beogradu, redoviti član Srpske akademije nauka i umetnosti te dopisni član brojnih drugih akademija, uključujući i JAZU, bili su svjetski priznati medievisti koji su kroz svoj znanstveni rad dali nemjerljiv doprinos proučavanju pomoćnih povijesnih znanosti na cijelom južnoslavenskom prostoru. Njihove biografije i bibliografije već su same po sebi svojevrsna garancija kvalitete *Zbornika*. Izuzetno značajnu ulogu u projektu odigrao je i treći priređivač, Dušan Sindik, suradnik Istorijskog instituta u Beogradu i vrsni sigilograf, koji se pobrinuo da se kritička izdanja tekstova kroz pregled snimki još jednom sravnene s izvornicima, da se bilješke upotpune najnovijim izdanjima građe i literaturom i da se izrade registri osobnih imena, te geografskih naziva i pojmova.

Zbornik počinje *Predgovorom* akademika Sime Ćirkovića (15-23), u kojemu su izloženi historijat projekta započetog pod radnim naslovom *Srpski diplomatarij*, motivi koji su naveli istraživače da ga pokrenu i konačna načela koja su usvojili priređivači novog izdanja ćiriličkih isprava. Za predgovorom slijedi bilješka *Uz ovo izdanje* (25-26) koja sadrži nekoliko dodatnih objašnjenja i napomena namijenjenih čitateljima, kao i zahvalnicu ustanovama i pojedincima koji su doprinijeli nastanku *Zbornika*. Na stranicama 27-44 nalaze se popisi skraćena, prethodnih izdanja dokumenata i historiografske literature. U ove popise uključeni su i najnoviji radovi iz domene diplomatike, prije svega oni objavljeni u Srbiji.

Glavni dio *Zbornika* (45-546) čine kritička izdanja 148 isprava (povelja i pisama), izdanih od 1186. do 1321. godine. Najveći broj dokumenata potekao je od vladara Srbije (članova dinastije Nemanjića) i gospodara teritorija koji su se, u naznačenom razdoblju, nalazili u njenom sastavu (prije svega Raške, Huma i Zete), a zastupljeni su i oni koje su izdali srpski crkveni velikodostojnici, organi samostana na Svetoj Gori (na grčkom poluotoku Atosu), Dubrovčani i bosanski banovi. Pored spomenutih, u *Zbornik* su uključena i dva akta bizantskog cara Andronika II. izdana hilendarskom samostanu, odnosno njegovom pirgu (kuli) Hrusija, te dvije povelje bugarskih careva – jedna horizma Ivana Asena II. izdana Dubrovčanima i jedna povelja Konstantina Asena upućena samostanu sv. Đorđa kod Skoplja. Nekolicinu dokumenata izdali su i predstavnici plemstva, a među njima se nalazi i pismo jednog od omiških Kačića. Pored originala, objavljeni su i dokumenti sačuvani u prijepisu i prijevodu, ali i velik broj (čak 40) spomena dokumenata koji nisu sačuvani, ali se spominju u kancelarijskim i notarskim bilješkama ili u drugim, sačuvanim ispravama. Kada je riječ o prijevodima i spomenima, priređivači su odstupali od pravila da se objavljuju samo akti pisani ćirilicom, budući da su prijepodi i kancelarijski zapisi najčešće sastavljeni na latinskom ili starotalijanskom jeziku, dok su pojedini prijepisi iz ranog novog vijeka (npr. oni Ivana Lucića Trogirana) sačuvani u latiničnoj transliteraciji. Također, u *Zbornik* su uključeni i neki latinski akti sa ćiriličkim potpisom, kao i slavenski prijepodi grčkih isprava.

Značaj *Zbornika* za hrvatsku historiografiju je višestruk, posebno ako se ima u vidu da ni u zbirkama Kukuljevića, Lopašića i Šurmina, ni u *Diplomatičkom zborniku* Tadije Smičiklase i njegovih nastavljača nisu sustavno obrađene ćiriličke isprave koje se, na ovaj ili onaj način, vezuju za teritorij srednjovjekovne ili današnje Hrvatske. Nezanemariv dio od 148 objavljenih isprava odnosi se na mjesta koja se sada nalaze u Hrvatskoj, a neke su u tim mjestima i nastale. Većina njih se i danas čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku. Skoro 60 povelja i pisama tiče se Dubrovačke općine, koja je u to vrijeme bila pod mletačkim vrhovništvom, i njenih odnosa sa susjedima. U toj skupini nalazi se 10 isprava koje su izdali Dubrovčani, od kojih po jednu usporedo s humskim knezom i bugarskim carem. Predstavnici srpske vladarske dinastije Nemanjića izdali su 31 ispravu Dubrovčanima, a njihov humski ogranak još četiri. Vladari Bosne uputili su pet povelja Dubrovniku, vladari Bugarske jednu, a sitno plemstvo iz dubrovačke okolice četiri. Među objavljenim dokumentima je i već spomenuto pismo jednog hrvatskog plemića – omiškog kneza Đure Kačića, inače zeta srpskog kralja Vladislava. Preko prijepisa Ivana Lucića sačuvane su još tri isprave izdane dalmatinskim gradovima – dvije povelje nemanjićkih vladara izdane Splitu i jedna humskog kneza Andrije izdana Trogiru. U Hrvatskoj su sada i samostani u Stonu i na Mljetu, obdareni sa po dvije sačuvane povelje Nemanjića iz ovog razdoblja.

Kritičko izdanje svake od isprava sadrži redni broj i "naziv" isprave, podatak o datumu izdavanja, kraći opis sadržaja, podatke o primjerku ili primjercima (što uključuje fizički izgled, mjesto čuvanja, signaturu, podatke o pečačenju i drugo), podatke o diplomatičkim specifičnostima (ukoliko postoje), te popis ranijih izdanja i literature. U slučaju da su u historiografiji postojale dvojbe oko određenih pitanja, navedena su različita mišljenja istraživača, a ponegdje je dan i stav priređivača. Nakon navedenih bilježaka za svaku ispravu slijedi sam tekst isprave sravnjen sa snimkama izvornika, priređen prema načelima koja su izložena u

uvodnim poglavljima *Zbornika*, sa razriješenim skraćenicama i označenim redovima u izvorniku. U slučajevima kada je sačuvano više primjeraka (na istom ili na različitim jezicima), tekstovi svakog od njih dani su usporedo u stupcima ili su razlike (*variae lectiones*) pribilježene na dnu stranice u kritičkom aparatu.

Obimna kazala osobnih imena, geografskih naziva i pojmova (547-652) izradio je Dušan Sindik. Sve jedinice u kazalima donesene su u izvornom obliku i dodatno objašnjene, a povezivane su s tekstom kombiniranjem rednog broja dokumenta i reda u izvorniku (ili reda u izdanju za povelje i pisma čiji originali nisu sačuvani). Iznimku od tog pravila predstavljaju samo imena i termini iz Svetostefanske i Studeničke hrisovulje, gdje je umjesto podatka o redu u izvorniku, donesen podatak o stranici u kodeksu u kome su ove isprave sačuvane. Ovakav pristup registru umnogome olakšava korištenje *Zbornika*, pa je i u tome njegova prednost u odnosu na brojna ranija izdanja diplomatske građe.

Sveobuhvatnost, dobra tehnička opremljenost, kvalitetna pomagala i znanstveni komentari priređivača pozitivna su strana su ovoga *Zbornika*, ali on ima i nekoliko nedostataka koji će se u većoj mjeri očitovati ako se edicija nastavi na istim načelima. Naime, iako je izrastao iz projekta *Srpskog diplomatarija*, *Zbornik* se u mnogo čemu udaljio od prvobitne zamisli. Prvo je sužen na ćiriliske dokumente, čime su zanemareni mnogi srpski akti pisani latinskim jezikom, a zatim je proširen i na pojedine isprave susjednih država. To proširenje domene samo je djelomično obuhvaćeno naslovom zbirke u kome su spomenuti Bosna i Dubrovnik, ali nedostaje spomen manjeg broja bugarskih, bizantskih i hrvatskih akata koji su također prisutni, iako ne sustavno. Uključivanje "graničnih slučajeva" (slavenskih prijevoda grčkih dokumenata, latinskih dokumenata sa ćiriliskim potpisima) također predstavlja odstupanje od proklamiranih načela. Najveću poteškoću, prije svega za naredne knjige *Zbornika*, predstavlja tretiranje spomena nestalih isprava kao ravnopravnih jedinica. Iako je pohvalan trud da se ti spomeni zabilježe, njihov broj se u desetljećima i stoljećima nakon 1321. godine umnožava, te će ih biti teško sve identificirati i navesti. Već u prvoj knjizi 40 isprava zapravo čine spomeni, što znači da je navedeni broj od 148 povelja i pisama zapravo varljiv. Također treba napomenuti da su iz izdanja izostale snimke dokumenata, iako je planirano da se one objave u formi pratećeg albuma. Uslijed nedostatka pojedinih reprodukcija i finansijskih sredstava, izdavanje albuma je privremeno odgođeno, a samo s njime bi se ova zbirka mogla smatrati u cijelosti uzornom prema standardima moderne diplomatike.

Kada se sve izloženo uzme u obzir, prvi tom *Zbornika srednjovekovnih ćiriliskih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika* nesporno je krupan doprinos južnoslavenskoj medievistici i diplomaciji, a predstavlja važan izvor podataka i za filologe. Njime su, po prvi put, na jednom mjestu objedinjene sve poznate ćiriliske isprave (kao i njihovi prijevodi i spomeni) od značaja za srpsku, bosansku i dubrovačku povijest zaključno s 1321. godinom, bez obzira na provenijenciju, kao i najveći dio onih od važnosti za povijest Bugara, Hrvata i nekolicine crkvenih ustanova (mahom pravoslavnih, ali i katoličkih samostana). To podrazumijeva kako originale, tako i suvremene i kasnije prijepise, prijevode, kancelarijske i notarske registracije, isprave sačuvane na zidovima crkava, itd. Kao rezultat višedesetljetnog rada istaknutih povjesničara i stručnjaka za diplomatiku, ova zbirka nije potpuna samo kada je riječ o tekstovima isprava, već je pored toga opskrbljena detaljnim opisima izvornika, kritičkim komentarima, spiskovima ranijih izdanja i najnovije literature i sveobuhvatnim registrima koji čitateljima omogućuju lakšu pretragu imena i termina. Važno je, na kraju, naglasiti i da su pogreške u transkripciji dokumenata, u odnosu na starija izdanja, u *Zborniku* sasvim izbjegnute ili barem svedene na minimum. Stoga se, ne zaboravljajući već iznesene rezerve od kojih je najvažnija nedostatak albuma, može donijeti konačan zaključak da ova zbirka ima znanstveni kapacitet da, za razdoblje koje obuhvaća, zamijeni sve dosad objavljene zbornike srpskih, bosanskih i dubrovačkih ćiriliskih povelja i pisama, poput onih koje su priredili Franc Miklošič, Medo Pucić, Stojan Novaković, Ljubomir Stojanović i drugi.

Imajući u vidu da je objavljena tek prva knjiga *Zbornika*, započetu seriju bi trebalo nastaviti, uz primjenu novih standarda i timskog rada, ali i uz redefiniranje određenih načela (u domeni jezika i pisma, preciziranja teritorija, tretiranja spomena) što bi omogućilo da se u kraćem roku sačini kvalitetno kritičko izdanje svih srednjovjekovnih ćiriličkih isprava jugoistočne Europe, a ne samo onih koje se tiču Srbije, Bosne i Dubrovnika. Kako ukupan broj sačuvanih ćiriličkih dokumenata iz srednjega vijeka s ovih prostora ne dostiže ni dvije tisuće primjeraka, taj posao bi se, uz pravilnu organizaciju, mogao završiti u relativno kratkom roku.

Neven Isailović

Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, sv. 38, prir. Éva B. Halász, Magyar Tudományos Akadémia Támogatott Kutatócsoportok Irodája, Budapest – Szeged 2013., 509 str.

Mađarska historiografija prednjači u izdavanju građe, regesta i priručnika za istraživanje povijesti srednjovjekovnog Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Podjednako su se fokusirali na razdoblja vladavine svih srednjovjekovnih vladarskih kuća, pa tako postoje zbirke regesta za razdoblje Arpadovića (prir. Imre Szentpétery, Iván Borsa, Attila Zsoldos te sada nedavno Tibor Szócs). Regesta za Žigmundov period objavljuju se od pedesetih godina prošlog stoljeća (Elemér Mályusz, Iván Borsa, György Rácz, Norbert C. Tóth i sada nedavno Bálint Lakatos), a razdobljem Anžuvina (1301.-1387.) počeli su se baviti relativno kasno te je zbirka regesta za razdoblje Anžuvina počela izlaziti tek devedesetih godina 20. stoljeća. Voditelj i utemeljitelj cijelog projekta bio je Gyula Kristó, sa svojim timom na Sveučilištu u Szegedu. Do sada su izdana 33 sveska (svesci uglavnom idu kronološki, do 1331., onda nedostaju svesci za 1332. i 1334., nastavlja se 1335.-1336., nedostaje svezak za 1337.-1338., pa se niz nastavlja za razdoblje od 1339. do 1343., postoje i svesci za 1345. i 1347.). Ovaj, najnoviji svezak, pokazatelj je uspješnosti projekta koji još uvijek traje.

Za 1354. godinu svezak je pripremila Éva B. Halász, povjesničarka mlađe generacije koja je doktorirala na Odsjeku za pomoćne povijesne znanosti sveučilišta ELTE u Budimpešti s temom "Diplomatičke analize isprava slavonskih banova", a već je odavno dio istraživačkog tima Sveučilišta na Szegedu, sada kao znanstvena suradnica Istraživačke skupine za proučavanje srednjovjekovne ugarske povijesti Mađarske akademije, Mađarskog vojnopovijesnog instituta i muzeja, Sveučilišta u Segedinu i Mađarskog državnog arhiva (Magyar Medievisztikai Kutatócsoport MTA-HIM-SZTE-MOL). Njezin znanstveni interes počiva, osim na izdavanju srednjovjekovne građe, ili u obliku regesta, ili u obliku cjelovitih isprava, na proučavanju institucija srednjovjekovne Slavonije – od razine banova do razine nižih službenika, poput zemaljskih župana. Posebice se to odnosi na područje Križevačke županije.

Svezak 38, kao i svi ostali svesci, počinje popisom kratica arhiva i arhivskih fondova te korištenih izvora i literature (7-43). Glavni dio sačinjavaju regesta svih isprava izdanih 1354. godine (47-376). U 536 regesta nalaze se isprave svih instanci – od kraljevskih do onih nižih službenika na području cijelog Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva. Regesta su uglavnom objavljena na mađarskom jeziku, idu kronološkim redoslijedom, a potom se iza njih nalazi opis koji daje specifičnosti navedene isprave (od njezine tradicije, gdje je do sada objavljena, posebnosti datacije, i sl.). Poslije toga, nalazi se i indeks imena (osobnih i mjesta) i stvari (377-507).

Osobitost svih priručnika koje izdaju mađarski povjesničari jest da su korisni i drugim povjesničarima na području nekadašnjeg Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, od Slovačke do Rumunjske, a tako su i hrvatskim povjesničarima nezaobilazno pomagalo u istraživanju. Osim na osobnoj razini individualnih istraživanja, pomoći će i pri institucionalnim priređivanjima izvorne građe (kao primjerice tijekom rada na novom svesku *Dodataka Diplomatičkom zborni-*